

ГАННА ШАМРАЙ

МАРШАЛОК ІЛЛЯШЕНКО-КИРИЛОВИЧ

Полтавська „картинка“ Миколаївських часів та її автор, М. К. Велецький.

В архіві „Київської Старини“, що переховується тепер у Всенародній (колишній Національній) бібліотеці, серед різних матеріалів та ненадрукованих з різних причин статтів лежать також і чотири оповідання Миколи Костянтиновича Велецького¹. Їх було призначено до друку, принаймні двоє з них; про це свідчать поправки рукою колишнього редактора часопису В. П. Науменка та написи на двох із них його-ж такою рукою, на яку книжку двоє з цих оповідань призначалося. Одно з них і було надруковане під назвою „Псарь Севастьянь (Картинка)“ (1893 р., I, с. 77—94). Друге оповідання „Семейный кругъ бабушки генеральши“ з років 1849—1855 не виправлено, лише закреслено епізод, як поміщик одчухрав різками станового пристава. Це цікавий, хоч трошки розтягнутий образок поміщицького життя середини минулого століття. На ньому нема напису, на яку книжку його призначалося, як нема його й на третьому, зовсім не виправленому оповіданню „Времена Антихриста“. Це оповідання—чи власне коротенький нарис, розповідає про настрої та почування суспільства—поміщицтва Полтавщини в часи Кримської війни та перед знесенням кріпацтва і в момент проголошення волі. Тут зазначає автор високе патріотичне піднесення поміщицтва підчас Кримської війни, яке проте не вадило деяким поміщикам багатіти на постачанню в армію всякої негодящої завали, та ті складні почування, що охопили поміщицтво, коли було проголошено волю: ясну радість одних, побоювання других перед тим, що принесє ця зміна, і безсилу люті третіх. Нарешті, четверте, а в рукопису перше,—оповідання „Маршалко Ілляшенко Кирилович“ було призначене до друку на серпневу книжку „Київської Старини“, але цензура його не пропустила, про що є помітка В. П. Науменка: „цензура не пропустила“. Це оповідання і подаємо ми тепер читачам.

Чому цензура не пропустила цього оповідання? Це стає зрозумілим, коли ми прочитаємо його. Це також „картинка съ натуры“, як назвав її автор; написано її,— зауважує він,—із спогадів про часи кріпацтва на Україні й переказує вона одну правдиву життєву подію з 1838 р. Остільки тут усе реальне, що автор позалишав навіть дійсну назву села, де сталася ця трагічна подія (село Лялинці на Полтавщині Золотоносцьк. пов.), та всі прізвища осіб, що брали участь у цій справі. В. П. Науменко багато зробив, щоб уратувати оповідання: попеременяв назви сіл та прізвища осіб, повикреслював деякі деталі, що дискредитували владу, та ті уступи, де виявлялося „неуваженіє къ власти“ і критику сучасного ладу. Але це не вратувало оповідання від цензорської заборони: самий сюжет його, сама подія, описана в ньому, є повною дискредитацією влади. Такий це яскравий малюнок цілковитого безправ'я й беззахисности народу і морали—чи власне повної аморальности й безпринципности деяких

¹ Відд. Рукописів, I, № 663. При цьому складаю свою щирю подяку завідувачеві Відділу Гнатові Павловичу Житецькому за допомогу в розшукуванні матеріалів.

представників тодішньої шляхти, що не цуралися ніяких способів, навіть шахрайства і грабунку, щоб збільшити своє багатство, — і підкупності та продажності влади. Не дивно, що цензура не пропустила розголошення таких фактів, хоч з того часу й проминуло, більш як півстоліття.

Як відомо, цензура дуже неохоче в ті роки пропускала спомини та документи про жорстоке поводження з селянами. Може саме через те ми й маємо так мало споминів про кріпацтво на Лівобережжі. А пригадати було що. Наприклад, з 1826 до 1860 року в одній Полтавській губернії зареєструвало тільки Депутатське Зібрання 11 випадків самогубства селян, що не знесли людських кар та знущання над своєю людською гідністю, та 25 випадків катувань селян, що мали наслідком смерть їх¹; а скільки їх залишилося незареєстрованими! Справді, в оповіданню М. К. Велецького цей бік селянського життя не виступає, місце дії село Лялинці — козаче село, мешканці його порівнюючи вільні люди, що не знали принаймні страхіть кріпацтва. Але за те цензура знайшла тут яскраву характеристику адміністративної сваволі Миколаївських часів, коли навіть сама вища влада не могла знайти винуватих та покарати зловживання. Обдурені козаки скаржилися Миколі І, коли він переїздив через Лубні; той наказав зробити розслідування. Через продажність місцевого уряду з губернатором і жандарським полковником на чолі справа скінчилася для козаків села Лялинців, землі якого мали нещастя межувати з маєтком Ілляшенка-Кириловича, сумно... Та й інакше й не могло бути в ті часи деморалізації влади й повного безправ'я селянства... І цензура не зважилася і через півстоліття оголосити цей факт².

Оповідання має чималий історичний інтерес, на нашу думку, як ілюстрація життя лівобережного селянства в ті передреформенні часи.

Сюжет оповідання міг бути авторові добре відомий з оповідань батьків. Ілляшенко-Кирилович був їх близький сусід і всі ці події відбувалися, так-би мовити, на їх очах. Справа була не аби-яка; це була справа і голосна, і зухвало-смілива, що пахла Сибіром, і, певна річ, сусіди багато говорили про неї і добре знали й усі подробиці її. Ця подія сталася наприкінці сорокових років, у 1838 році, а автор родився десь у половині 1840-х років. Цю дату ми можемо встановити на підставі віршів його, ще переховуються також у Відділі Рукописів Всенародної бібліотеки; там у посланні до М. В. Лисенка з 1884 р. ми знаходимо фразу (зберігаємо правопис оригіналу):

„Уже я півъ сотні якъ день відшмагавъ, Вже двадцать, якъ лысину маю“...

Отже в дитячі роки свої він міг багато наслухатися про цю справу і від батьків, що могли в його присутності обмірковувати всі перипетії цієї драми (це-ж справа не одного дня, вона тяглася довго), і від двораків,

¹ И. Ф. Павловскій, Къ исторіи Полтавскаго Дворянства, т. II, с. 25.

² До речи, в статті Данилова „Киевская Старина по цензурным документам“ (Бібліологічні Вісти, 1925 р., кн. I—II) серед списку заборонених статтів оповідання М. К. Велецького ми не знайшли. Очевидно, список заборонених статтів далеко не повний. Серед цензорських „отзывов“ на заборонені статті, що їх там наведено, крім боротьби з ідейним українофільством і звязаної з ним заборони всяких етнографічних та історичних матеріалів, нашу увагу звертає на себе заборона двох статтів. Це стаття „Про военні поселення та волю“, що її було заборонено, бо в ній „приведены воспоминанія (65 літнього діда) о жестокостяхъ, сопровождавшихъ исполненіе важной государственной повинности“ (с. 69), та друга „Разказы о прошломъ. Селимовецъ (Шаховъ, помѣщикъ Харьковской губ.)“ А. Полоницького. Її цензурний комітет не дозволив друкувати через „обрисованія в ній яркія картини помѣщичьяго самоуправства“. Проте начальник головного управління в справах друку Соловйов дозволив її надрукувати через те, що „Разказы“ стосуються до доби „безповоротно отоше шей в область исторіи и помѣщаются въ серьёзномъ журналѣ, мало распространенномъ въ массѣ публики“ (с. 70).

а з ними паненята завжди були в приятельських стосунках, і доля линецьких козаків також не могла не цікавити їх.

Автор сам належав до того-ж полтавського дворянства, що його побут описував. Велецькі, Лисенки, Старицькі, Ілляшенки-Кириловичі—це все давні полтавські дворянські роди, що були і сусідами, і родичами, і мали маєтки в Золотоноському, Кременчуцьким та Миргородським повітах. В своїх оповіданнях Велецький і описує життя цього кола родичів та сусідів, особливо в оповіданню „Семейний круг бабушки генеральши“. М. К. Велецький доводився братом у перших М. В. Лисенкові та М. П. Старицькому, серед його віршів є посланіє до М. В. Лисенка „въ Кіевъ“, з 1884 р., де він згадує старі часи й пише між иншим:

Не пара тобі я. Ты панъ таки кажуть,
А я еј же Богу козакъ

І мова моя, якъ бачышь, козача
Не ваша ученая річъ.

Відомі нам оповідання та вірші, перейняті тою українською романтикою, що характеризує М. В. Лисенка та М. П. Старицького в їх юнацьких роках у добу „неясныхъ національныхъ стремлений“, якъ каже М. Старицький в його спогадах про Лисенка¹. В цих віршах описується степ, могили, знаходимо спогади про славне минуле, ідеалізацію козаччини, одним словом все те, що захоплювало уяву й думки того маленького гуртка молоді, про який розповідає М. Старицький у своїх спогадах, і якого визначними рисами були українська романтика, лібералізм та потяг до демократизму. Знаходимо також і спочуття до тяжкої долі народу і ясну радість з приводу знесення кріпацтва. Взагалі оповідання мають характер мемуарів. З різних розсіяних по них і у віршах сентенцій можна гадати, що автор був узагалі людиною ліберальною, як казали в старі часи, з народницькими тенденціями, з певними вже поглядами й критичним ставленням до поміщицької ідеології та загальною прийнятою моралі. В одному з віршів він описує тяжку працю селянина коло ниви й закінчує:

Зібрали багатство і нива забута,
Колосся кладуть під ціпи—

І зерна багато, а в скрині немає,
Збрали пани та попи.

Національні симпатії також виразно проступають в його віршах та оповіданнях.

Після Велецького залишилося чотири оповідання, одна п'єса „Дія ізъ ужитківъ нашихъ Українофіловъ“ і деякі вірші². Скажемо кілька слів про вірші та про літературну манеру Велецького. Збереглося їх небагато: маленький зшиток з кількома вирізними сторінками, кілька віршованих листів до „побратима“, „незабвенного друга“ Петра Михайловича Ілляшенка-Кириловича³, та кілька віршів і приказок, що мабуть були в нього-ж таки. Вірші в зшитку належать до раніших років—60-их, 70-их, решта до пізніших, найбільше до 80-их. Старші вірші дуже типічні для тодішньої літературної манери. З великим ентузіазмом описано українську природу. Ландшафти Канівщини так захоплюють автора, що і рай, здається йому, мав бути „у Канівському повіті“. Багато згадується у віршах славне ми-

¹ М. П. Старицький, „Къ біографіи М. В. Лисенка“, Київ. Ст., 1903 р., кн. XII, с. 455.

² Переховуються у Всенародній Бібліотеці, Відділ Рукописів, I, №№ 662, 664 та 665.

³ Про П. М. Ілляшенка-Кириловича див. замітку А. Цисса в „Київ. Стар.“, 1900 р., кн. VI, сс. 143—144. З його спогадів—це був „народникъ, простаць и до старости юнець“. Багато писав, але нічого не друкував. Його вірші надрукував потім В. Василенко в замітці під назвою „Изъ полтавской рукописной литературы“ (Київ. Ст., 1900 р., кн. I). З Велецьким вони листувалися видимо віршами. Огъ, напр., початокъ одного листа М. К. Велецького до П. М. Ілляшенка-Кириловича з Красного 1874 року:

У вас суша і в нас суша
Сонце пече, гріє
Вітер притих
У вітряках зерно пріє.

Нема в коші ні пилинки,
Істи кричать діти,
Треба піти та хотъ жорна
Днів три повертіти.

нуле, степ, могили. В одній думці 1863 року ми читаємо (сучасним правописом):

Кругом поле, степи рівні,
Могили високі...

Питає себе автор:

Чия слава в них зарита?
Хто в них спочиває?
Китайкою неповита

Козацькая воля
Спочиває в них зарита

І далі:

Гайдамачина минулась,
Козаків немає,

Україна про їх волю
Два віки співає...

Ніхто не зможе її, ту волю давню, визволити, але:

Розвяжеться сама вона,
Як стає сповивач...
І встане з могили воля...

В другій думці з 60 року ми так само знаходимо згадку про минуле:

І всі мовчать, тільки каміш
Про Січ України співає...

Такі-ж самі загальні місця є й у пізнішій його думці з 1863 року:

Потонуло вже чимало
В віках старинного дива,
Все забули напившись

Не свого ми (зверху написано)
Московського пива.

Далі автор закликає встати до боротьби:

Обізвався, козаченьку,
Обізвався в лузі,
Чого смутний, невеселий,
Як корова в плузі.
Твоє ярмо вже погнулось
Пора поламати,
Свою ниву чужим людям
Годі вже орати.

Гомін, гомін по діброві,
Гомін роздається,
Співа дівка, пісня в душу
Козаченькам лється.
Дніпр широкий, одинокий
Пісню тую слуха,
Під ту пісню московська
Свиня вуші чула.

Таким жалем, що одійшло славне минуле, й бажанням, щоб нарід свою ниву орав для себе, перейняті всі його думки, і той жаль зустрічаємо в інших його віршах. Є вірші, де оплакується власна доля і те, що нічого не вдалося зробити для рідного краю. В останнім вірші його з 1893 року він каже:

Все єдино, усі скажуть,
Що я був ледащо...

В тих-таки раніших віршах знаходимо жартовливо-сатиричний вірш „Попам“; це є наслідування (звичайно, формою тільки) загально відомого великоднього вірша. Наводимо уривки з нього, бо він добре малює, як ставився М. Велецький до тогочасного духовництва й до сліпої віри темного селянства в обряди. Вірш з 1870 р.

Великий піст
Підкорчив хвіст,
Усякому вже пахла паска,

Індича шкварене,
Свяченая ковбаска.

Пропускаємо менш цікаву частину вірша й переходимо до опису посвячення пасок:

Ударив дзвін, несуть хоругви,
Попи кричать: „Христос Воскрес!“
І поросятина з-під паски
Попівської жде ласки,
Щоб гривню швидше піп узав,
Води святої йому дав.
Полізла гривня у кешеню
І вже печене поросля
Води святої напилося
І в рот Архипові йому

Святому лізти довелосся.
Несуть свиней святих з-під церкви,
Несуть паски і баранят,
Спішать наїстися ковбаски
І про Христа всі гомонять.
Попи спішать скоріш додому,
Щоб гроші швидше пощитать,
Щоб поклониться духу злому,
Христа на гроші промінять!
Хриstopродавці довгоряся,

До грошей, до горілки ласі,
Хіба вам є яка пеня,
Що тайни Божії Христові
На гроші ви міняєте що-дня!

Пізнiші вірші цікавіші, бо виявляють світогляд М. К. Велецького, його національну свідомість—уже не стихійну, а більш продуману, його громадські нахили, його народництво та демократизм. З цього боку найцікавіший вірш—лист до П. М. Ілляшенка-Кириловича з Красного. Лист датовано 1885 р. і має під заголовком у дужках фразу „по поводу возникших пререканий“. Наведемо його в уривках:

На замазанім папері
Я хотів тобі писати,
Штилем простої сатири

Посміялись побрехать,
Та нема на те кебети
(Правди нікуди дівать)...

Видко, „пререкання“ вийшли через політичні та соціальні умови життя в царській Росії, бо автор каже:

Той покинув край свій рідний,
Мабуть, так, чи не з добра
Він пішов за океани?
Ні!... ледачий дома був!...
А в Америці широкий
Він шматок землі добув!
Чом-же там він не ледачий?
Ходить з плугом, сам оре,
Сам на воликів гукає.
Сірі, сірі, гей!... Цабе!
Над травною зеленою косу розправляє,
Свою пісню українську поволі співає.

Той побрів поза буграми,
Глянеш, око не сягне—
Похилився, бряжчить ціпами,
В снігу тоне, спину гне.
Про країну свою рідну,
Де покинув сиротят,
Йому й думкою задатись
Вороги претять („прятять“).

Той петлі десь жде на шию!
А за віщо, розпитать?
Кажуть, він задумав з світу
Дармоїдів позганять!
Чом-же сам не візьме косу
І не брязне по траві?
Тоді-б думки лукаві
Не плодилися в голові!
А візьміть лиш, добродію, ви її у руки,

Скиньте з себе панську свиту,
Відвідайте хліборобів муки,
Тоді може і вам збрєде
На ум рівна доля,
Тоді може і ви, пане,
Відсахнетесь поля!
Ех, Философи мудрі,
Читаєте нотації, вичисавши кудрі!
А якби ви усе літо в них воші пло-
дили,
Такі-б самі і в вас думки
В голові бродили!

Степ широкий, поле рівне...
Куди око гляне,
Скрізь важкую по зеленій
Нужда косу тягне!
Не кривиться, не морщиться,
Платить всі оброки,
Ість куліш рідкий без сала,
Ходить взявшись в боки...
Такий звичай дався змалку,
А хто-ж при звичаїв?
Той, панове, хто не робив і робить не
чаєв,
Той, панове, хто оброків не платить за
вжитки,
Той, панове, хто батоги катам дає в
руки
І не носить за праведних в своїм серці
муки.

В цьому вірші вже ясно висловлено, хоч і в невдалій формі (особливо не до речі фраза „ходить взявшись в боки“; її, очевидно, вставлено для рими), обурення автора проти страшного політичного режиму, який панував у Росії тих часів, і тяжких економічних умов, в які було поставлене селянство. Кріпацтво було знесене, але нарід залишився в економічній неволі в тих, хто „батоги давав катам в руки“, і в тому-ж самому повному безправ'ї. А ті, хто хотів кращої долі для нього, або мусіли тікати „за океани“, або гинули чи в Сибіру від холоду, голоду й непосильної праці, чи на шибениці...

Деякі демократичні тенденції разом із почуттям громадського обов'язку Велецького ясно виступають з його „заповіту дітям“. Він прохає дітей поховати його в зеленій діброві, щоб він знав, як живеться їм на світі і про те:

Як служите добрим людям,
Не людям—громаді,

Чи з панамі водитесь,
Чи на простій раді...

А далі автор не може стримати крику обурення проти „яригів“, що „жруть нашу волю“:

Поховайте мене, дітки,
В зеленій діброві,
Щоб не чув я злої речі
Нашої свекрови,

Щоб не бачив тих яригів,
Що жруть нашу волю,
І як правду неправдою
Загонять в неволю...

Крім відомих нам творів Велецький написав ще дещо, але це все до нас не дійшло. Першу згадку про це ми знаходимо у вірші—листі до П. М. Ілляшенка-Кириловича: половину його написано прозою і тут ми здібуємо таку фразу: „мої рукописи пропали безслідно. На посліднія письма вѣ цензуру я не получилъ отвѣта“. Дата листа 6 жовтня 1874 року. Друга згадка є у вірші з 1883 року, написаному з приводу „непропущенныхъ цензурой рукописей“, як значиться в заголовку; в цьому вірші автор скаржиться на свою долю. Очевидно, Велецький не раз робив спроби випустити в світ свої твори, але всі його силкування розбивалися об непохитний мур цензури. Це-ж як-раз були ті часи, коли після царського указу на валуївського циркуляру 1876 року цензура особливо лютувала і не пропускала в світ нічого, написаного українською мовою, або такого, в чому можна було знайти українофільські чи сепаратичні тенденції... А під це можна було підтягнути кожний твір. І залишилося писати чи для дітей, як це робив Щоголів і зламав перо, як вони померли, чи для власної втіхи, посилаючи свої твори часом своїм приятелям. В таких самих умовах писав і М. К. Велецький. Не маючи змоги друкувати свої твори, він посилав їх найближчому приятелю, П. М. Ілляшенкові-Кириловичу. Можливо, цим пояснюється і та необробленість та недосконалість форми у віршах М. К. Велецького. Це були перші нариси, чи просто собі писання для власної втіхи, чи приятельські листи. Для друку це не призначалося. Про це свідчать і деякі гострі вирази у віршах, яких цензура не пропустила-б, і помилки та поправки—часто олівцем,—і напис на зшитку „побереги эту тетрадку: я не все имѣю, что вѣ ней написано“. Та й узагалі це все не має такого вигляду, щоб воно призначалося для цензури.

Що до п'єси „Дія з ужитків наших Українофілів“, то невідомо, чи прислав її сам М. К. Велецький до редакції „Київської Старини“, чи попала туди вже вона по смерті автора. Ми бачимо на ній в одному місці помітки синім олівцем, але такі-ж самі помітки ми знаходимо і в зшитку віршів, який уже напевне Велецький до редакції не посилав. Зміст цієї „Дії“ такий. Молоде подружжя Кушів—„ширі“—як то казали в останні часи—Українці. Куш учитель гімназії—треба гадати з опису місцевости—полтавської, носить козацькі вуса й одягається в українську одіж. Живе з старою матір'ю та молоденькою сестрою—Зоею, героїнею п'єси. Дружина Куша, мати, Зоя і слуги носять український одяг і говорять українською мовою; все урядження в їх хаті так само українське. У Куша є приятель Дорош, Українець, талановитий скрипач, закоханий в Зою; Зоя також кохає Дороша. Але на її нещастя в неї закоханий ще й Кнап, зросійщений Німець, банкір та мільйонер. Він дає Дорошеві грошей на подорож до Америки, де видимо Дорош сподівається здобути славу й гроші. З проводів його й починається п'єса. Перед від'їздом Дорош освідчується Кушеві, і той обіцяє „серце дівоче від чарів заховати“ до його повороту, і Дорош вдячно каже йому: „Ти син України, козак з голови до п'ят!“ Дорош виїздить, а в другій дії „козак з голови до п'ят“ повертається собі в звичайнісінького „общеросса“. Кнап дав йому посаду директора банку з платнею 10 тис. і від українофільства Куша й сліду не залишається: він голить

вуса, міняє одяг, забороняє й родині своїй, і слугам так одягатися і виганяє з хати як українське слово, так і стародавні звичаї. „Надо жь наконецъ отбросить всѣ эти химеры“—каже він, і залишається невідомим, чи то може Кнап поставив таку вимогу, даючи йому посаду директора банку, чи то сам Куш засоромився простацьких звичаїв, вилізши у великі пани. Та хоч як-би там було, метаморфоза сталася повна, аж до того, що й слуг переодягнуто в сарафани та фраки й заборонено уживати української мови. По тій метаморфозі вся родина починає намовляти Зою забути Дороша й вийти за Кнапа, спокушаючи її його багатством, а разом з тим доводячи їй, що Дорош забув її, бо не пише. Зоя не слухає намовлянь, сумує, нудьгує світом. В третій дії, вже за рік по від'їзді Дороша, протягом якого Куші дбайливо перехоплювали листи Дороша до Зої,—Зоя погоджується стати на рушнику з Кнапом. Вони беруть шлюб уранці, а ввечері збираються їхати до Італії в шлюбну подорож. І от як-раз у цей момент з'являється Дорош—сивий, змарнілий. Він дізнається, що Зоя вже дружина Кнапа і хоче йти, та як-раз вертається вона сама з чоловіком. Підчас розмови Зоя дізнається, що Дорош писав їй і для неї працював, але каже собі, що „вже пізно“, й далі провадить пусту розмову з Дорошем. Приходять слуги—покоївка Гапка та лакей Іван—накривати стіл до обіду; вони вже знову в українській одязі, і на них починають кричати за це пани. Ті кажуть, що більш не хочуть бути посміховищем для всіх. Зоя сміється й пропонує їм потанцювати; вона починає грати і слуги танцюють, Дорош не може витримати глузування з них і кричить: „перестаньте, з вас сміються!“ Зоя перестає грати; Дорош віддає слугам гаманця з грошима.

„Зароблена тут копія, — каже він їм, — годі слугувати! Живіть та пануйте, мене пам'ятайте!“ Потім співає пісню: початок її ми тут наводимо:

Ой, вийду це я на могилу,
Стану подивлюся,
На рідну Вкраїночку
Свою пожурюся...
Та чого-ж, чого степи твої
Ростуть бур'янами,
І немає козаченьків
Славутих між нами?

Шаромиги, пройдисвіти
Продажні люди
Запродали край свій рідний
І білії груди
Козацькі, широкі,
Що взростили волю,
Що ростили і пестили,
Мов рідну доню!

Скінчивши пісню, Дорош кидається через вікно на вулицю з другого поверху й розбивається. Зоя падає непритомна і на тому уривається п'єса.

До яких часів належить п'єса, невідомо. Безперечне одно, на часи по знесенню кріпацтва, бо слугам загрожують прогнати їх. Гадаємо, що ця „Дія“ з початку 80-их років, бо як-раз у ті часи засновано банки в Полтаві, а наприкінці 70-их років проведено залізницю.

П'єса Велецького дуже слабенька і з сценічного боку, і з літературного. Мелодрама, як це можна зміркувати навіть з наведеного короткого змісту її, що в другій дії переходить на веселий водевіль, де розмова дієвих осіб замінюється співами. Дієві особи не живі люди, а якісь манекени, невиразні, неокреслені. Не дивно-ж, що редакція „Київської Старини“, судячи з усього, не робила спроби надрукувати цю п'єсу.

Коли саме вмер Велецький, точно невідомо, але ми гадаємо, що десь у 1893 році, бо останній вірш його помічений 1 лютим 1893 року. Оповідання „Псарь Севастьянъ“ було надруковано в „Київській Старині“, в першій книжці 1893 року,—отже оповідання було передано до редакції ще за життя Велецького. Що-ж до віршів, то нам думається, що їх передав Ілляшенко-Кирилович до редакції Київської Старини вже по смерті їх автора. Це, як ми казали, кілька окремих віршів і кілька вір-

шованих листів—один навіть з поштовими штемпелями і маркою, штемпеля Миргород і Жовнин всіх їх адресовано Ілляшенкові-Кириловичу. Треба думати, що в родини М. К. Велецького залишилися ще його твори, але їх чи знищено, чи вони зникли десь, бо принаймні ми про них нічого не знаємо.

Оповідання написано російською мовою, бо призначалося їх до „Київської Старини“, вірші та п'єса—українською.

Съ натуры.

(Воспоминанія и картины изъ временъ крѣпостного права въ Малороссіи).

Маршалко Ілляшенко-Кириловичъ.

Маршалъ Ілляшенко Кириловичъ жилъ въ с. Гусиномъ неподалеку отъ Днѣпра въ прибережьи гнилой рѣки Каиры. Мѣсто глухое. Съ одной стороны Днѣпръ съ своими безчисленными притоками и болотами, съ другой непроглядные лѣса, соединяясь съ Днѣпромъ, какъ бы замыкали собою всю мѣстность и листовой своей скрывали село такъ, что даже съ горы не видно было ни крестьянскихъ избъ, ни барскихъ хоромъ. Впрочемъ барскіе хоромы хотя и отличались своею обширностію, но построены были низко съ окнами средняго размѣра и невысокими потолками, какъ обыкновенно строили въ старину тепло и уютно. Маршалъ содержалъ у себя полный домъ прислуги исключительно женской. Мужская прислуга составляла особый придворный штатъ и, какъ говорятъ о собакахъ, была выдресирована до совершенства. Только тѣ, которые могли угадывать по взгляду мысли и желанія барина, попадали въ число приближенныхъ и пользовались особыми милостями барина, всѣ прочіе на равнѣ съ другими несли всю тяжесть крѣпостного права и преуспѣвали во всевозможныхъ кражахъ, разбояхъ, грабежахъ и прочихъ плутовскихъ продѣлкахъ, причемъ всегда находили защиту и поддержку въ лицѣ своего же господина, который впрочемъ и самъ нерѣдко посылалъ своихъ крѣпостныхъ на разные фуражировки и пользовался львиною долею добываемаго. Маршалъ Кириловичъ былъ средней руки помѣщикъ и потому ему не мало стоило денегъ, усилій и ловкости для того, чтобы заняты важный въ то время постъ Маршалка; но разъ занявъ его, онъ весьма долго не уступалъ своего права никому и только поумаявши дѣлами и понабивъ изрядно свой карманъ, плюнулъ на все апатично, сказалъ „баста“ и не поѣхалъ больше на выборы. Но и то онъ сдѣлалъ это только тогда, когда увидѣлъ, что всѣ его дѣла перепутались и такъ далеко переступили границу, что еще шагъ,—другой,—и за Ураломъ.

Кириловичъ такъ любилъ подшучивать надъ козаками, въ особенности когда во слѣдъ за тѣмъ слѣдовала хорошая прибыль, что никогда не упускалъ случая. Впрочемъ онъ слишкомъ любилъ свою родину для того, чтобы предполагать въ немъ сознательное чувство омерзѣнія къ праву собственности, презрѣніе къ власти.—Нѣтъ, власть онъ любилъ, отдавалъ ей должный почетъ, дарилъ чѣмъ могъ; но вмѣстѣ (съ тѣмъ) если сама эта власть ему мѣшала, онъ просилъ ее посторониться и не было случая, чтобы ему неуступали.

Нельзя согласиться, чтобы люди, стоящіе во главѣ мѣстной администраціи, были въ нормальномъ состояннїи, если среди ихъ могла вращаться личность, для которой небыло бы ни власти, ни закона и всѣ не только не старались пресѣчь зло, а напротивъ потворствовали нахальству, съ которымъ, въ теченїи почти полъ вѣка, Кириловичъ совершалъ

разбой, грабежъ и воровство. Въ другой странѣ такіе поступки заклеяли бы позоромъ даже въ третьемъ поколѣніи, а среди насъ, достойночтимыхъ сыновъ, грудь героя была украшена разными знаками Монаршаго благоволенія и всѣ мы, ратующіе за честь и благородство, спѣшили выразить свое вниманіе. Впрочемъ Кириловичъ дѣйствительно поусталь изрядно. Лѣта брали свое, ему уже стукнуло пятьдесятъ. Становилось тяжело на душѣ, когда подумаетъ, что въ слѣдъ за нимъ угаснетъ его доблестный родъ, и онъ началъ подумывать о женитьбѣ. Но одно обстоятельство его смущало сильно: самая лучшія земли Ляленскихъ козаковъ врѣзывались въ его отрубной кусокъ и приобрѣсть ихъ онъ не могъ ни за какія деньги. Трудно подыскать челоѣка подобно рѣшительнаго и находчиваго (какъ онъ). Разъ какая мысль запала ему въ голову, не бросаль ея; но въ дѣло, какое задумываль Кириловичъ, надо было вовлечь людей мѣстной администраціи. Хотя это не представляло особыхъ затрудненій и львиная часть доставалась ему, но зато и расправа за львиную добычу падала всецѣло на него. Интересъ былъ настолько великъ, что Кириловичъ рѣшилъ пренебречь всѣмъ и не медля приступилъ къ дѣлу. Вслѣдствіе чего послѣ продолжительной бесѣды съ станovýmъ приставомъ Палкинымъ было послано секретное предписаніе Ляленскому волостному старшинѣ приготовить поименные списки всѣмъ годнымъ къ сдачѣ въ военную службу и въ слѣдъ за тѣмъ былъ отданъ приказъ старшинѣ, явиться къ Маршалу Кириловичу за особыми приказаніями, впредъ же до полученія особыхъ инструкцій сохранять все въ строжайшемъ секретѣ. Вслѣдствіе чего, хотя предписано было содержать дѣло въ секретѣ и ничего не оглашать, старшина и писарь, читая бумагу, вскрикнули единогласно: „наборъ!“ и потомъ, какъ бы вспомнивъ, что предписаніе секретное, дальше разговора на этотъ счетъ не продолжали, но испуганныя ихъ лица, поднявшіеся въ гору волоса, опустившіеся къ низу носы, все говорило, что дѣйствительно будетъ наборъ. Писарчукъ, хотя слова „наборъ“ еще никогда не слыхиваль, но понималь, что это не ладно. Старшина за полночь не спаль, все думаль, сказать ли женѣ, и наконецъ почти передъ свѣтомъ послѣ того, какъ она ласково къ нему приголубилась, онъ, кабы желая наградить ее за ласку, подумаль и сказалъ, „буде, жинко, наборъ“. Старшій писарь былъ помоложе старшины и потому менѣе воздержанъ, да кромѣ того жена его была такая догадливая и всегда по лицу узнавала, если имѣлось что секретное, а потому едва потушили въ избѣ огонь, она такъ пристала къ мужу, что тотъ какъ ни поворачивался, не могъ отдѣлаться и разказаль, какую получилъ бумагу, а на другой день почти уже во всемъ селеніи знали (о наборѣ).

II.

Во времена, когда существовало въ Малороссіи вольное козачество, когда всѣ по своему положенію были равны и только личныя заслуги выдѣляли людей изъ общей среды, защита границъ въ равной степени лежала на всемъ населеніи. Всякъ съ охотой вступаль въ ряды козачьяго войска, и не было народа, который храбростію своею и отвагой превзошелъ козака, который бы съ большимъ самоотверженіемъ несъ свою голову на защиту широкихъ границъ родного своего края. Какъ только Съчъ разорили, а козаковъ однихъ закрѣпостили, другихъ, оставивъ на свободѣ, надѣлили ничтожными участками земли, а остальную обратили въ пользу государственныхъ имуществъ и стали заставлятъ козаковъ отбывать воинскую повинность на равнѣ съ прочими великорусскими сословіями, такъ сей часъ же воинственный духъ народа перешоль къ мирному

настроєнію и среди козачьего населєнія водворилась скромная жизнь пахаря, сосредоточенная въ интересахъ лишь той общины, среди коей пришлось козаку коротать свои годы. Тогда то именно воинская повинность стала для козака тяжелымъ бременемъ. Онъ не хотѣлъ защищать того, что уже не принадлежало ему, притомъ же въ казачьихъ рядахъ дисциплина водворялась безъ всякихъ насильственныхъ мѣръ, въ строю же регулярнаго войска царила палка и приводила солдата въ тотъ неистовый азартъ, съ которымъ онъ бросался на врага и вымещалъ на немъ всю накипѣвшую злобу. Каково же было вольному козаку идти на двадцать лѣтъ въ ряды регулярнаго войска, отдавать свое тѣло на истязаніе, да еще идти Богъ знаетъ куда на защиту совсѣмъ ему незнакомыхъ полей, гдѣ онъ не услышитъ ни пѣсни родной и не увидитъ свѣтлыхъ водъ своего дорогаго Днѣпра. И потому, какъ только проносилась въ народѣ молва, что будетъ рекрутскій наборъ, населеніе приходило въ отчаяніе: трепетала душа не одной молодой козачки за своего милого, не одна безпомощная мать-вдова проливала свои слезы за сыномъ, и не жалѣлъ ничего богатый отецъ, лишь бы только освободить сына отъ службы.

По причинѣ долгосрочной службы наборы были нечасты; укрывательство отъ воинской повинности не преслѣдовалось закономъ, такъ какъ главнымъ образомъ лежало на общинѣ, а не на личности, почему, чтобы всѣ годные къ службѣ не разбѣжались, очередныхъ держали въ цѣпяхъ, колодахъ, учреждали строгій надзоръ, поили ихъ водкой и давали имъ во всемъ полную и беззотвѣтную свободу. Богатые отцы платили большія деньги вольнонаемнымъ и ставили ихъ въ зачетъ своей семьи. Ловкіе помѣщики пользовались случаемъ и поставляли наемщиковъ изъ своихъ крѣпостныхъ, причемъ здаточный не получалъ въ свою пользу ничего, а вся сумма поступала въ распоряженіе помѣщика. Военные пріемщики возвращались въ свои полки богачами, доктора въ теченіе многихъ лѣтъ практики не зарабатывали того, что имъ давалъ одинъ рекрутскій наборъ. Городничій, исправникъ, письмоводитель присутствія и вся прочая калѣбъ, даже тотъ, кто брилъ лобъ и затылокъ, имѣлъ свою долю дохода. Сдача крѣпостныхъ не представляла такихъ удобствъ, помѣщики какъ то ухитрялись болѣе ловко обдѣлывать свои дѣла и вчастую ограничивались изліяніями во время закусокъ, обѣдовъ. Устраивали вечеринки съ чаепитіемъ съ примѣсю ямайскаго и ямайскимъ безъ примѣси чая. Общее удовольствіе завершала пулька въ бостонъ или хорошій банкъ, гдѣ бывало подъ часъ ловкая рука показывала такое искусство, отъ котораго даже у военнаго пріемщика лѣзли глаза изо лба, несмотря на то, что (и) самъ (онъ былъ) тонкій искусникъ и такъ ловко подклеивалъ саломъ на картахъ очки для удобства передвигать ихъ, что какъ не смотри, а въ одно мгновеніе изъ семерки дѣлалась шестерка. Вообще искусство въ рукахъ привилегированнаго сословія и тогда уже имѣло степень своего совершенства и опредѣляло не только нравственную его сторону, но и умственное его развитіе въ такой степени, что иноземные сосѣди таки побаивались за наши успѣхи и совершенства.

Рекрутскій наборъ дѣйствительно предстоялъ, но только неусиленный, а обыкновенный и потому Маршалъ Кириловичъ дѣйствовалъ съ вѣрнымъ разсчетомъ на успѣхъ. Онъ заранѣе условился со всѣми, кто долженъ былъ принять прямое или косвенное участіе въ этомъ дѣлѣ, и даже въ счетъ будущихъ доходовъ выдалъ изъ своихъ капиталовъ задатки.

Старшина и писарь явились къ Маршалу за полученіемъ инструкцій, причемъ былъ прочитанъ будто бы указъ, коимъ повелѣвалось учинить наборъ по

сорокъ человекъ съ тысячи. Маршалъ собственноручно отмѣтилъ въ своемъ списокѣ лицъ, которые должны быть взяты, а потому поставилъ ихъ въ первую очередь. Старшинѣ и писарю за точное и скорое выполненіе указа обѣщана была денежная награда, причемъ сдѣланъ былъ намекъ, что еслибы кто пожелалъ освободиться, то можетъ приобрести при посредствѣ Маршала рекрутскую зачетную квитанцію, или взамѣнъ поставить наемщика, но не иначе какъ только изъ крѣпостныхъ его же Маршала Кириловича.

Въ семь дней сто восемьдесятъ человекъ были уже въ кандалахъ. Тамъ малолѣтняя семья лишалась отца, тамъ мать—единственного сына или молодая жена красиваго мужа. Кто и не думалъ, кому и во снѣ не снилось, иди, оставляй свое хозяйство, родимую сторонку. Облилося сердце горячею кровью, оросилось лицо дробными слезами, и полилась заунывная пѣсня козацкая про долюшку-волюшку, про жизнь удалую. И разважилъ козакъ свою душу пѣсней, осушилъ поцѣлуями на лицѣ молодой жены горячія слезы, а тутъ какъ на то совершенно неожиданно кто то въ окно „стукъ-стукъ! Отворите!“—„Жинко, свиты!“ Зажгли огонь, растѣрившійся мужъ суетливо отворяетъ дверь, смотритъ и къ удивленію видитъ предъ собой крѣпостного конторщика Маршала Кириловича, Нестора.

„Позвольте обогрѣться. Съ Кременчуга ѣду, промерзъ до костей! бѣда, братцы!.. бѣдый арапъ на нашего царя войною идетъ, какъ хмара, на морѣ стоятъ корабли. Всѣхъ заберутъ въ москаляхъ.. И коли кто не сможетъ нанять наемщика или купить за восемьсотъ рублей квитанцію, навѣки пропаль. Да квитанцію лучше. Съ наемщикомъ много возни.“

Ну что, братъ, небось жаль покинуть молодую жену?.. а? да и тебѣ, молодуха, не безъ слезъ съ такимъ молодцомъ распрощаться! Не скупитесь! купите квитанцію! Мнѣ синюю бумажку за трудъ, я вамъ все дѣло обдѣлаю. Завтра же пану о васъ доложу!“

Слово за словомъ и лицо молодой козачки прояснилось, обняла она мужа, страстнымъ окинула взглядомъ—и рѣшили продать землю, худобу и начесть ни стало поставить за себя наемщика или купить зачетную квитанцію и на другой же день ѣдетъ козакъ къ Маршалу, везетъ свои срибни карбованцы, золоти червонци, трудомъ нажитые, а у кого ихъ нѣтъ—земельку ему же продать, лишь бы остаться свободнымъ.

Прошло еще семь дней—и всѣ дѣла закончены, всѣ остались по домамъ, набора какъ и не бывало. Палкинъ, становой приставъ пріѣхалъ въ волостное правленіе и получилъ всѣ указы и распоряженія, относящіеся къ набору, обратно. Старшина чѣмъ то брызнулъ, когда жинка отворила скриню, а она какъ взглянула, такъ и ахнула,—больше пригоршни червонцевъ лежало у ней передъ глазами. Писарь купилъ тонкаго сукна чепчикъ и у жинки на шеѣ появился цѣлый рядъ золотыхъ дукачей, а у Маршала Кириловича прибавилось триста сорокъ десятинъ земли и сорокъ тысячъ звонкою монетой, причемъ онъ самъ себѣ сказалъ „баста!“ Не поѣхалъ на предстоящіе выборы и началъ присватываться.

III.

Часто бываетъ такъ, что въ ту самую минуту, когда человекъ наибольше спокоенъ, смотри и стряслась какая-нибудь бѣда. Такъ случилось и съ Маршалкомъ Кириловичемъ: онъ уже былъ засватанъ; казалось, дѣла его въ наилучшемъ порядкѣ; губернаторъ хотя обругалъ его мошенникомъ, когда вызвалъ для объясненія по жалобѣ козаковъ за неправильно произведенный наборъ, но ловко разсыпанные передъ нимъ десять тысячъ звонкою монетой, вызвали снисхожденіе и губернаторъ разорвалъ прошеніе (козаковъ), сгорнулъ въ ящикъ стола червонцы, но съ омерзѣніемъ взглянулъ на себя въ зеркало, тутъ же у стѣны стоящее, и на прощанье

руки Кириловичу не подалъ, а только долго-долго смотрѣлъ ему во слѣдъ и, когда за нимъ дверь затворилась, губернаторъ прошепталь какую то несвязную фразу, далъ самъ себѣ пощочину и залился слезами. Между тѣмъ спустя семь мѣсяцевъ чрезъ Лубны проѣзжалъ императоръ и козаки въ числѣ семидесяти уполномоченныхъ представились и лично государю подали прошеніе, въ которомъ ясно и опредѣленно изложили свою жалобу по дѣлу о неправильно произведенномъ наборѣ Маршаломъ Кириловичемъ. Государь въ свое царствованіе первый разъ проѣзжалъ чрезъ Малороссію. Онъ никогда не видалъ Малороссійскихъ козаковъ, былъ заинтересованъ ихъ костюмами, красивыми лицами, смѣлымъ разговоромъ и, принявъ прошеніе, тутъ же приказалъ мѣстному жандармскому полковнику Хаптеву разслѣдовать дѣло и въ десять дней донести.

Было за полночь. Маршалъ Кириловичъ спалъ сномъ праведника, когда къ нему постучались. Зажигательныя спички были тогда еще въ рѣдкомъ потребленіи, и потому немало стоило труда зажечь сальный огарокъ. Сонная Мотря съ неудовольствіемъ пошла отворить дверь, долго допрашивала—кто, да откуда, да по какому дѣлу и только тогда рѣшилась отворить двери, когда объяснилось, что посланный—отъ губернатора съ письмомъ. Чиновника ввели въ спальню Маршалка Кириловича, онъ былъ такъ уставши, что, вручивъ письмо, свалился на кресло, и въ ту же минуту уснулъ.

„Умрите и тѣмъ спасите себя отъ Сибири, а меня отъ монаршаго гвѣва“, писалъ губернаторъ „государь приказалъ разслѣдовать жалобу Лялинскихъ козаковъ, принесенную ему лично. Хаптевъ пріѣдетъ на слѣдствіе. Чиновникъ мой разъяснитъ дальнѣйшее. Жду чрезъ него отвѣта“. Изъ письма губернатора Кириловичъ только и понялъ, что къ нему пріѣдетъ полковникъ Хаптевъ. Фамилія эта ему понравилась и онъ самъ себѣ не могъ уяснить, для чего это ему умирать, да еще въ ту минуту, когда жизнь такъ свѣтло улыбалась (ему). Чиновникъ въ дорогѣ вѣроятно хватилъ преизрядно, растолкать его не было возможности и Кириловичъ рѣшилъ сдѣлать свои распоряженія безъ объясненій съ чиновникомъ. Несторъ, его крѣпостный конторщикъ, всегда былъ у него подъ рукой. Сейчасъ снарядили конную подводу и при ней отправили въ Полтаву двухъ кровныхъ жеребцовъ бѣлѣ лебедя, стройныхъ и самыхъ рѣзвыхъ. Въ письмѣ къ Хаптеву только и сказано было: „узналъ недавно, что вы любитель хорошихъ лошадей и, желая сдѣлать вамъ удовольствіе, посылаю. Есть у меня золотистой масти, но тѣ уже слишкомъ рѣзвы, впрочемъ, коли пожелаете, могу и тѣхъ прислать“.

Посланному приказано было вести лошадей въ Полтаву чрезъ Кременчугъ, на каждой станціи узнавать,—не пріѣхалъ ли Хаптевъ и на случай встрѣчи съ нимъ въ дорогѣ, вручить письмо въ собственные руки. Между тѣмъ съ особымъ курьеромъ отправилъ письмо къ губернатору съ просьбой задержать дня на три пріѣздъ Хаптева, а другой нарочный былъ посланъ въ Кременчугъ добыть жандармскій полковничій мундиръ и четыре костюма той же формы для нижнихъ чиновъ. Всѣ къ свѣту были въ дорогѣ и прежде чѣмъ протрезвившійся чиновникъ пришелъ въ себя, всѣ были почти у своей цѣли. Губернаторъ въ тотъ же день къ вечеру получилъ письмо Кириловича и былъ такъ увѣренъ въ его находчивости, что сейчасъ же поѣхалъ къ Хаптеву и почти со слезами упросилъ его остановить поѣздку на три дня. Хаптевъ былъ гастрономъ своего рода; вкусъ у него былъ развитъ до тонкости и самое правильное понятіе о всѣхъ лакомствахъ, а потому онъ сразу оцѣнилъ достоинство губернаторской просьбы и хотя видѣлъ возможность остановить свою поѣздку на три дня, но, желая болѣе высоко оцѣнить свое снисхожденіе,

немало поломался и согласился только тогда, когда губернаторъ далъ ему свое ручательство въ презентъ отъ Кириловича не менѣе пяти тысячъ. Простившись съ Хаптевымъ и уже садясь въ сани, губернаторъ оглянулся— нѣтъ ли кого близко, скорчилъ гримасу и сказалъ съ пренебреженіемъ самъ себѣ: „да, я не даромъ далъ себѣ пощечину!“ Лошади тронули, въ лицо пахло морозомъ, освѣжило; онъ приказалъ ѣхать въ клубъ, игралъ довольно удачно и только во время ужина, за послѣднимъ бокаломъ шампанскаго, когда доложили ему о возвращеніи чиновника, посланнаго къ Кириловичу, который такъ и ввалился къ нему въ клубъ, вспомнилъ о посланномъ Кириловича, расплатился и уѣхалъ. Посланному Кириловича было сказано на словахъ о согласіи Хаптева и онъ ускакалъ обратно, платя на станціяхъ тройные прогоны, выбрасывая серебряныя рублики ямщикамъ на водку и уплачивая немедля за загнатыхъ лошадей.

Въ Лящевкѣ жилъ отставной маіоръ Вовній. Онъ началъ свою службу въ двѣнадцатомъ году, потомъ участвовалъ въ Турецкой компаніи, гдѣ получилъ сильную контузію въ голову, имѣлъ нѣсколько орденовъ, получалъ пенсію и такъ какъ контузія повліяла на его умственные способности, то жилъ больше уединенно. Его мало кто зналъ въ окрестности, да и тотъ, кто зналъ, считалъ за сумасшедшаго, такъ какъ онъ или постоянно молчалъ, что случалось съ нимъ періодически, или же говорилъ безъ умолку. Кириловичъ давно ласкалъ Вовнія, не имѣя на него никакихъ особыхъ видовъ, а просто забавлялся его оригинальностію и военными разсказами. Дѣло по жалобѣ Лялинскихъ козаковъ можно было погасить съ помощію одного Хаптева, но опасаясь—не возникло бы оно вновь, Кириловичъ рѣшился продѣлать, какъ онъ выражался, фортель и покончить съ нимъ разъ навсегда. Поэтому, какъ только блеснула мысль въ его головѣ относительно предполагаемой продѣлки, маіоръ Вовній представился ему въ его воображеніи, и онъ уже заранѣе рисовалъ себѣ сцену задуманной имъ траги-комедіи и хохоталъ отъ души. Въ тотъ же день посланный ускакалъ за маіоромъ Вовніемъ, другой разыскивалъ становаго пристава Палкина. Жандармскіе мундиры были привезены изъ Кременчуга къ вечеру и на другой день, послѣ утренняго чая, маіоръ Вовній уже репетировалъ передъ Кириловичемъ сцену, долженствующую произойти въ тотъ же день въ Ляленскомъ волостномъ правленіи.

Становой приставъ явился въ волостное правленіе при полной формѣ, протоіерей Павловскій, приходскій священникъ, въ облаченіи, съ крестомъ въ рукахъ ожидалъ пріѣзда жандармскаго полковника; козаки, замѣшанные въ дѣлѣ, всѣ были на лицо, сотскіе, вытребованные изъ другихъ селъ, стояли тутъ же и неизвѣстно для чего приготовленный возъ березовыхъ пучковъ стоялъ тутъ же. Наконецъ послышались колокольчики и сначала показалась тройка почтовая въ саняхъ, а за ней шестерикъ въ крытомъ экипажѣ. На полныхъ рысяхъ подкатили къ крыльцу волостного правленія и предъ толпой предсталъ мнимый жандармскій полковникъ, маіоръ Вовній и его четыре унтеръ офицеры, вооруженные съ ногъ до головы и съ полными регалиями на груди. Становой приставъ съ должнымъ почетомъ отпартовалъ о состояніи ввѣреннаго ему стана; священникъ сказалъ привѣтственную рѣчь, а въ слѣдъ за тѣмъ мнимый жандармъ маіоръ Вовній приступилъ къ слѣдствію. Результатъ коего былъ слѣдующій: „государь остался очень недоволенъ жалобой вашей на его любимца, Николая Андреевича, бывшаго Маршала Кириловича. Прислалъ меня разслѣдовать дѣло, и если окажется жалоба неправильной, наказать всѣхъ васъ розгами. А такъ какъ быть не можетъ, чтобы такой именитый человѣкъ, любимецъ государя, могъ дѣлать что по своей волѣ и (такъ) какъ дѣйствительно наборъ долженствовалъ быть, а только временно

приостановленъ по случаю мира, то я именемъ государя всѣхъ клеветниковъ подвергаю тѣлесному наказанію“.

Всѣ получили по пятидесяти розокъ. За тѣмъ собрали всѣхъ въ кучу и мнимый жандармъ провозгласилъ: „Я пришлю своего помощника закончить дѣло и слѣдствіе по вашей жалобѣ и если кто смѣетъ что либо противное сказать и не въ пользу Кириловича, всѣхъ въ Сибирь! Старшина! держать ихъ всѣхъ подъ строгимъ карауломъ! Да что бы были розги и кандалы! Слышь! ты первый за все отвѣтишь!“

Маіоръ Вовній и его жандармы уѣхали, поручивъ становому приставу и священнику внушить всѣмъ, что слѣдуетъ, а эти господа внушили имъ: всѣмъ скрыться въ лѣса и не являться домой, пока все дѣло не утихнетъ.

IV.

Въ тотъ самый день, когда Хаптевъ собирался выѣхать изъ Полтавы на слѣдствіе по дѣлу Кириловича, у крыльца его квартиры, передъ самыми окнами остановились сани, у коновода коихъ стояли два жеребца, бѣлые лебедя и самые рѣзвые. Хаптевъ взглянулъ въ окно; взгляды его остановились на жеребцахъ; кровь прилила, и страсть охотника—знатока шевельнула въ немъ всѣ жилки. Онъ еще не успѣлъ прійти въ себя, глядя на такихъ чудныхъ коней, какъ въ комнату вошелъ швейцаръ и доложилъ о посланномъ съ письмомъ.

Если читатель самъ охотникъ къ хорошимъ лошадямъ, если (онъ) любитель хорошихъ подарковъ и только если брезгливъ на этотъ счетъ, тогда онъ не можетъ уяснить себѣ того волненія, какое ощутилъ Хаптевъ, убѣдясь въ принадлежности ему (этихъ) жеребцовъ бѣлымъ лебедя. И какъ въ настоящее время брезгливость въ данныхъ случаяхъ отвергается, то я, не анализируя чувствъ Хаптева, скажу, что онъ въ тотъ день не поѣхалъ на слѣдствіе по дѣлу Кириловича и отложилъ свою поѣздку до другого дня.

Кириловичъ встрѣтилъ Хаптева въ Кременчугѣ. Свиданіе было самое пріятное и хотя о жеребцахъ золотой масти не говорили, но предупредительности Кириловича не было конца. Уходя, онъ оставилъ на столѣ замшевый мѣшочекъ изрядной величины, къ шнуру котораго прикрѣплена была записочка лаконическаго содержанія: „Жеребцы золотой масти. Прошу принять въ знакъ дружбы“ внизу подъ чертой цифрами: „тысяча штук“.

По приѣздѣ въ Лялинцы Хаптевъ не нашелъ никого, всѣ разбѣжались, и волостной старшина донесъ, что клеветники, убоясь гнѣва и немилости царской, разбѣжались всѣ въ Херсонскія степи и за Днѣпровскіе лѣса; оттуда вызвать ихъ нельзя и что вся жалоба ихъ есть наглая ложь и клевета. Что списки дѣйствительно составляли, но все это было по заведенному съ издавна порядку и какъ слѣдуетъ быть по закону, а чтобы такъ какое либо препирательство со стороны властей и въ жизнь никогда не бывало. Въ силу такого донесенія Хаптевъ составилъ протоколъ и сдѣлалъ въ должномъ порядкѣ донесеніе.

Хотя губернаторъ остался доволенъ такимъ оборотомъ дѣла, но наглость Кириловича, съ которой тотъ дѣйствовалъ, выводила его изъ терпѣнія, и онъ рѣшился положить конецъ всѣмъ безобразіямъ. Когда донесеніе государю было сдѣлано и когда послѣдовала резолюція предать дѣло забвенію, губернаторъ потребовалъ Кириловича къ себѣ. Кириловичъ явился и хотя вошелъ въ тотъ самый кабинетъ, въ которомъ недавно съ такою ловкостію разсыпалъ по столу золото, ноги его дрожали, руки передергивались, лицо поблѣднѣло, только глаза горѣли неизмѣннымъ огнемъ и сказывали о своей настойчивости, непреклонности и твердой

увѣренности въ самомъ себѣ. Рѣдко встрѣчаются глаза, чтобы не обнаруживали въ человѣкѣ плутовскихъ его наклонностей или звѣрства: но глаза Кириловича скрывали все подъ своимъ блескомъ. Улыбка его была самая приятная; красивое и добродушное лицо; въ характерѣ сдержанность, рѣчь полная игривости и ѣдкаго сарказма.

Взглянувъ въ лицо Кириловичу, губернаторъ поблѣднѣлъ. Долго пристально одинъ на другого смотрѣли (они), и наконецъ губернаторъ разразился гнѣвомъ. „Бездѣльникъ!“ сорвалось у него съ языка. „Въ Сибирь!.. и тамъ тебѣ тѣсно быть!.. нагнецъ!.. мерзавецъ!“

Когда же будетъ конецъ всѣмъ твоимъ безобразіямъ?“

„Позвольте, ваше превосходительство! Вы напрасно выходите изъ себя. Я дѣйствовалъ такимъ порядкомъ вслѣдствіе вашего письма; оно у меня хранится и если въ случаѣ чего, я всегда могу обнаружить!“

„Собака ты! Я раздавлю тебя! въ острогъ!.. Сегодня же въ острогъ!“

„Напрасно, ваше превосходительство, изволите выходить изъ себя. Я попросилъ бы васъ прежде вникнуть въ суть дѣла; для этого необходимо прочесть нѣкоторые документы, и если вы окажете мнѣ свое вниманіе...“

„Я... вниманіе!.. тебѣ!.. ахъ ты!..“

„По крайнѣй мѣрѣ тѣмъ обстоятельствамъ, какія могутъ возникнуть въ будущемъ, если вы пожелаете поднять дѣло“.

„Да!—подумалъ губернаторъ, когда прошла первая вспышка;—съ такимъ подлецомъ ничего не подѣлаешь“—и пожалѣлъ о своей безтактности, но желая выдержать роль до конца и поскорѣе прекратить сцену, сказалъ болѣе сдержано: „когда же ты наконецъ уймешься, когда будетъ всему этого конецъ?..“

„Тогда, ваше превосходительство, когда вы согласитесь просмотрѣть всѣ эти бумаги,—сказалъ Кириловичъ, вынимая изъ кармана толстый пакетъ, на лицевой сторонѣ котораго была надпись цифрами „пять тысячъ“. Губернаторъ взглянулъ еще строже, но молчалъ.

„Ошибся, ошибся, ваше превосходительство, не тотъ пакетъ подалъ“.—И вынулъ другой съ такою же надписью и оставилъ оба на столѣ, раскланялся и ушелъ, говоря:—прочтите, пожалуйста, прочтите“...

Лицо губернатора искажилось до того, что еслибы онъ взглянулъ на себя въ зеркало, навѣрно не узналъ бы самъ себя; но глаза его къ зеркалу не повернулись, рука не поднялась, чтобы дать себѣ пощечину, слезы на глазахъ не показались, и онъ началъ просматривать документы, запечатанные въ пакетахъ Кириловича, уже безъ особаго къ нему неудовольствія.

Недаромъ золото названо благороднымъ металомъ; оно дѣйствительно имѣетъ способность показывать въ благородной формѣ все пошлое, все грязное, и часто бываетъ такъ, что человѣкъ, необладающій золотымъ талисманомъ, показывается намъ дотога мерзкимъ съ своими дѣйствительно гадкими поступками, что никакая рука даже въ перчаткѣ не рѣшается къ нему прикоснуться; но лишь только благородный металл обнаружилъ свое присутствіе, такъ сейчасъ тѣ же самыя руки съ такой теплою соприкасаются, какъ будто между ними нѣтъ никакой разницы. Совершенно такъ случилось и съ Кириловичемъ. Едва разнеслась молва, что богатства его неисчислимы, а въ сундукахъ его такая гибель золота, что хоть лопатой горни, такъ сейчасъ же ближайшіе и неближайшіе его сосѣди поспѣшили его посѣтить и оказали столько почтенія, что все прежнее ихъ къ нему невниманіе не оставило по себѣ и слѣда дурного впечатлѣнія. Прошелъ годъ, другой—и все забыто. Время позатерло многое и черное сдѣлалось бѣлымъ. Да, время у насъ самый лучший

адвокатъ. Попробуйте ка, даже безъ особеннаго умѣнья, взяться за какое нибудь дѣло и вы увидите, съ какимъ успѣхомъ оно у васъ пойдетъ, если вы, не спѣша, предоставите времени улаживать его. Глядишь—одинъ изъ противниковъ поусталъ въ неравной борьбѣ, другой умеръ, третій пошелъ на мировую и вы сошлись съ нимъ. И все потому, что (вы) отдались времени, а оно и потянуло за собой въ нескончаемую даль все чистое и нечистое. Извольте-ка поугнаться за нимъ! Такъ и Кириловичъ отдался времени со всѣми своими уголовными и гражданскими процессами, оно и начало тянуть потихоньку, да такъ всѣхъ поумаяло, что никто и думать не сталъ о его тяжбахъ, и онъ умеръ въ почетѣ и уваженіи, перешагнувъ границу крѣпостного права, продолжая втихомолку разбой, грабежъ и кражи всѣхъ родовъ, для описанія которыхъ нѣтъ страницъ.
